

Grote vos verslag 2013 - 2017

Jan Goedbloed

Waarnemingen

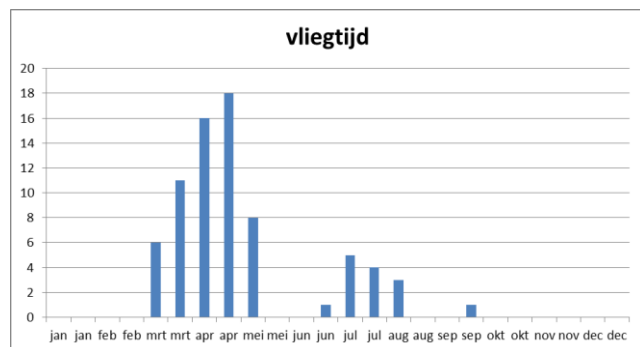
Van november 2016 tot november 2017 was er in het Zeeuws Museum een tentoonstelling over het levenswerk van Johannes Goedaert (1617-1668). Deze Middelburger was niet alleen een kundig fijnschilder maar ook entomoloog 'avant la lettre', die de metamorfose van insecten beschreven of in ieder geval nauwkeurig afgebeeld heeft. Bij de

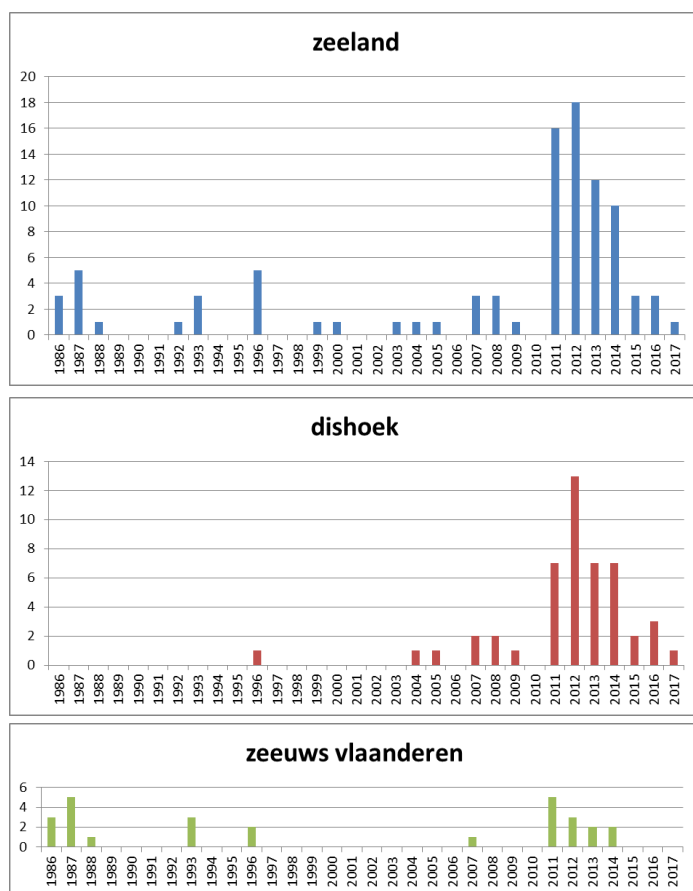
voorbereiding van deze tentoonstelling was ook onze werkgroep betrokken. Goedaert bleek enkele malen de Grote vos als vlinder en als rups te hebben afgebeeld. Verder bleek uit een brief dat er voor zijn huis aan het Molenwater iepen stonden, één van de waardbomen van de Grote vos. De conclusie dat de Grote vos toen in ieder geval in Middelburg niet zeldzaam was, ligt voor de hand.

Op Vlindernet, de website van de Vlinderstichting, staat onder het kopje Zeldzaamheid: 'Een zeldzame standvlinder die met acuut uitsterven wordt bedreigd. De laatste jaren worden er gemiddeld ongeveer vijf exemplaren waargenomen, vermoedelijk zwervers uit het buitenland of vlinders van tijdelijke populaties.' Onze gegevens (zie onderstaande grafieken) geven duidelijk aan dat er ten minste sinds 2004 tussen Dishoek en Valkenisse een (kleine) populatie aanwezig is of was, waarschijnlijk regelmatig aangevuld en versterkt in invasiejaren, zoals in 2011 en 2014. Daarbij moet opgemerkt worden dat er bij Dishoek pas sinds 2007 met meer aandacht gezocht wordt naar Grote vossen.

Waarnemingen van de Grote vos zijn vaak kort en moeilijk te documenteren, aangezien het zeer schuwe en snelle vlinders zijn met een groot territorium die meestal in de boomkruinen verblijven. De meeste waarnemingen vinden plaats in het voorjaar als de vlinders opwarmen op molshopen en boomstammen, daar vinden ook vaak de onderlinge interacties plaats.

Bijgaande grafieken geven de aantallen van de waargenomen Grote vossen weer in Zeeland, in het gebied Dishoek-Valkenisse en in Zeeuws-Vlaanderen.

Daarbij zijn de volgende kanttekeningen te plaatsen:

1. De grafieken zijn samengesteld uit de waarnemingbestanden van EIS/Vlinderstichtingen waarneming.nl, aangevuld met waarnemingen uit het bestand van Vlinder- en Libellenwerkgroep Zeeland. Daarbij zijn de waarnemingen uiterst kritisch beoordeeld en dubbele waarnemingen verwijderd.

2. In Zeeuws-Vlaanderen zijn 6 van de waarnemingen uit de periode 1983 – 1997 gedaan in het gebied IJzendijke – Terneuzen, mogelijk was hier toen een kleine populatie aanwezig, hoewel het ook zwervers uit België geweest kunnen zijn.

3. Bij Dishoek heb ik vanaf 2013 niet meer naar het aantal waarnemingen gekeken, maar naar het aantal van foto herkende

individuen. In totaal zijn er in 2014 in Zeeland 50 waarnemingen gedaan, waarvan 44 zeker een Grote vos betroffen. Dat is veel meer dan in 2013, toen werden er 18 Grote vossen waargenomen. Voor een deel is dat veroorzaakt doordat veel waarnemers van binnen en buiten de provincie naar de inmiddels bekende Grotevossenhotspot Dishoek kwamen. Maar Nederland ondervond in 2014 ook een Grotevosseninvasie: in 2013 werden er in 39 atlasblokken (5x5km) Grote vossen waargenomen, in 2014 in 69 atlasblokken. Van de 40 waarnemingen bij Dishoek in 2014 heb ik de foto's, o.a. van waarneming.nl, bestudeerd. Daarbij bleek het om 7 individuen te gaan. Een goede vergelijking tussen de waargenomen aantallen van voor en van na 2013 is derhalve niet mogelijk.

4. Het is wel duidelijk dat er tussen Dishoek en Valkenisse in de periode 2011 minstens t/m 2014 een populatie van enige omvang aanwezig was, en gezien de waarnemingen waarschijnlijk al sinds 2004. In hoeverre er in de jaren daarvoor hier ook een populatie bestond is niet bekend, maar gezien de lage waarnemingskans én waarnemingsintensiteit niet onmogelijk.

Generatiewisseling en ontwikkelingsstadia

In het bijgaande schema van de levenscyclus van de Grote vos horen de dicht gekleurde blokken bij één generatie en de in kleur omliggende blokken bij een vorige of volgende generatie. Aangezien er in de zomer nauwelijks Grote vossen worden gezien, heeft het geen zin de waarnemingen niet per jaar maar per generatie te presenteren.

	apr	mei	jun	jul	aug	sep	okt	nov	dec	jan	feb	mrt	apr	mei
ei														
rups														
pop														
vlinder actief														
vlinder overwinterend														

Per stadium bekeken:

- Ei**

Eiafzet vindt plaats op de waardbomen. In de literatuur wordt als belangrijkste waardboom de iep genoemd, bij voorkeur de Ruwe iep *Ulmus glabra*. Maar ook verschillende soorten wilg en populier (met name Ratelpopulier), Berk, Wilde kers en Peer.

Uiteraard zijn eitjes niet te vinden, en er is dan ook niet naar gezocht.
- Rups**

Rupsen leven en overnachten in zeer opvallende gezamenlijke spinselnesten. Naarmate ze ouder worden vallen de groepen meer en meer uiteen. Bijna volgroeide rupsen leven solitair.

In 2013, 2014 en 2015 zijn zoekexcursies uitgevoerd waarbij met de verrekijker is gezocht naar dergelijke nesten in lepen en Wilgen, zonder resultaat. We weten dus niet aan welke boomsoort de vossen de voorkeur geven. Iepen en wilgen zijn in het gebied in ruime mate aanwezig. Er staan her en der verspreid Ratelpopulieren en verschillende soorten wilgen, meest grote bomen. Het zou nuttig kunnen zijn om jonge exemplaren aan te planten. In de lepen woedt al jaren de iepziekte. Grote iepen zijn al lang geleden omgevallen en nu staan er alleen jongere bomen met een maximale stamdiameter van zo'n 20 cm, maar wel in behoorlijk groot aantal. Als de bomen ouder worden, en vaak al daarvoor, vallen ze ten prooi aan de iepziekte. Aanplant van iepziekeresistente lepen zou een goede maatregel zijn, maar echt goed resistente lepen schijnen niet te bestaan.
- Pop**

Rupsen zijn begin juni uitgegroeid en verlaten de boom om op enig afstand te verpoppen. Als je de rupsen niet kunt vinden, heeft het zeker geen zin om naar poppen te zoeken, en vooral niet als deze op dode blaadjes lijken.
- Vlinder actief in zomer**

Mijn indruk is dat uit de pop gekomen vlinders zich in enkele dagen volzuigen met nectar uit bloemen, vooral de volop aanwezige Braambloesem, en vervolgens soms al in juli in winterslaap gaan. Er lijkt meer dan voldoende voedsel aanwezig te zijn, dus maatregelen zijn niet nodig.
- Vlinder overwinterend**

In de januari-maanden van 2013, 2014 en 2015 is in een aantal bunkers gezocht naar overwinterende Grote vossen. Daarbij is er niet één gevonden. Waarschijnlijk geven ze de voorkeur aan houtstapels, boomholten en schuurtjes. In ieder geval lijken bij dit stadium extra inspanningen tot bescherming niet nodig te zijn. Bunkers zijn voor andere soorten goede overwinteringsplaatsen, en deze zijn al goed beschermd. Houtstapels en boomholten zijn voldoende aanwezig.
- Vlinder actief in voorjaar: balts en paring**

De afgelopen jaren is waargenomen dat vlinders vaak stilzitten op molshopen of op stammen van vrijstaande bomen. In de literatuur wordt gesuggereerd dat de op de grond rustende vlinders mannetjes zijn, en de op bomen rustende vlinders vrouwtjes, en dat de mannetjes langs komen vliegen en zich naast een vrouwtje zetten. Als een vrouwtje paringsbereid is, vliegt ze op, waarna het mannetje haar achterna gaat in wilde achtervolging. Zo'n achtervolging kan enkele uren duren, waarna langdurig gepaard wordt. Tot zover de literatuur. Inderdaad is enkele malen waargenomen dat twee vlinders om elkaar heen tuimelend over de boomtoppen verdwenen. Parende vlinders zijn niet waargenomen.

Jammer genoeg zijn geen kenmerken bekend om man en vrouw te onderscheiden. Wel is er een grootteverschil: mannetje 68 - 72mm, vrouwtje 72 - 75mm.

Als bovenstaande veronderstelling juist is, kunnen als stimulerende maatregel vrijstaande bomen worden beschermd, en niet vrijstaande bomen vrijgemaakt door kap.

De Grote vossen die in het vroege voorjaar op de molshopen van het Klein Vroon zitten op te warmen, lopen mogelijk gevaar. Regelmatig heb ik waargenomen dat Zwarte kraaien, en ook wel Eksters, dan spiedend over het gras lopen, duidelijk op zoek naar prooi. Ik denk dat ze geleerd hebben dat stilzittende vlinders een makkelijke prooi zijn, vooral omdat de temperatuur dan nog vrij laag is en de vlinders nog vrij traag zijn. Grote vossen hebben vaak stevige beschadigingen aan de vleugels, duidelijk veroorzaakt door vogelsnavels. Eén of twee slimme kraaien kunnen een behoorlijke invloed hebben op een kleine populatie zoals hier aanwezig.

Zwarte kraai foeragerend op het Klein Vroon

Beschadigde Grote vos
Foto Tobi Koppejan

De vlinders zijn foeragerend aangetroffen op bloesem van Wilg, Es en Iep en op bloedende bomen. Bovendien enkele malen op Vlinderstruik in tuinen van de aangrenzende woonwijk. In 2013 zijn bij wijze van experiment een aantal boomstammen besmeerd met een stroop, met o.a. ahornsiroop als ingrediënt. Hierop zijn geen Grote vossen waargenomen. Het is de vraag of er van het hele vroege tot het late voorjaar altijd voldoende voedsel (in kwantiteit en kwaliteit) aanwezig is, mogelijk is op dit punt een bijdrage te leveren door aanplant van goede

nectarbronnen. In ieder geval kan het maai-beheer van zowel het Klein Vroon (waar de meeste Grote vossen zijn gezien) als het Groot Vroon aanzienlijk verbeterd worden. Tot nu toe wordt er zonder beleid en zonder aandacht gemaaid, soms op verkeerde tijdstippen, soms zonder het maaisel af te voeren, soms zonder delen van de begroeiing te laten staan.

Individuele herkenning

Het aantal waarnemingen bij Dishoek van de generatie 2012/2013 bedroeg 11, namelijk op 11 juli 2012 en op 7, 13, 14, 15, 20, 21, 23, 24, 25 en 30 april 2013. Hierbij kon ik 8 keer een foto maken. De vraag rees hoeveel individuen er nu feitelijk waren gezien. De foto's heb ik zorgvuldig bestudeerd, waarbij ik kleine verschillen waarnam. Zo zijn er naast de bekende 4 vlekken in het middenveld van de voorvleugel soms kleine vage extra vlekken aanwezig. Ook beschadigingen aan de vleugel kunnen specifiek zijn. Zie bijgaande voorbeelden.

De 8 foto's bleken van 4 verschillende individuen te zijn, waarbij één individu gefotografeerd is op 11 juli 2012 en op 13 en 14 april 2013, dus voor en na de winterslaap, met een tussenpoos van 9 maanden.

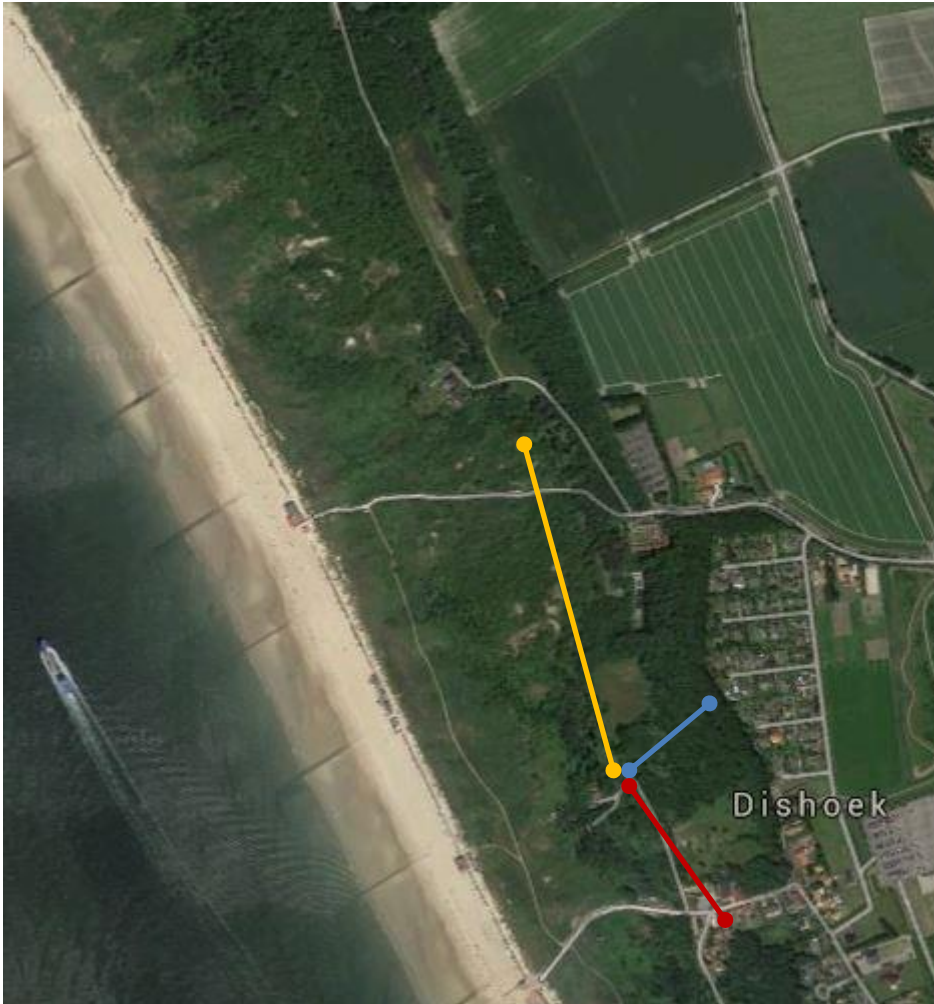
11 juli 2012

13 april 2013

14 april 2013

In het voorjaar van 2014 was er zeer veel belangstelling vanuit het hele land voor de Grote vossen bij Dishoek. Bovendien bleek het een invasiejaar te zijn, zodat er veel waarnemingen met foto beschikbaar waren, veelal via waarneming.nl. Er zijn 40 waarnemingen bij Dishoek gedaan, op de beschikbare foto's konden 7 individuele vlinders worden onderscheiden.

Verder bleek dat individuele vlinders behoorlijk mobiel kunnen zijn binnen het gebied Dishoek – Valkenisse. Zo kon worden vastgesteld dat 3 vlinders die werden waargenomen op het Klein Vroon, ook werden gefotografeerd op andere plaatsen, respectievelijk het Groot vroon, het hotelterrein en de woonwijk.

Kaart met verplaatsingen van enkele individuen in 2014

Oostelijke vos

Totaal onverwacht kreeg Nederland in de zomer van 2014 te maken met een invasie van de tot nu toe niet eerder waargenomen Oostelijke vos. In totaal zijn er in 79 uurhokken (5x5 km) Oostelijke vossen waargenomen, de eerste op 10 juli, de laatste op 26 oktober. In Zeeland werden 4 exemplaren gemeld, waarvan er 2 gedocumenteerd waren met foto's: op 14 juli fotografeerden Marcel & Silvia Wilke er één in hun tuin in Zanddijk (Veere), en op 18 juli zag ik er zelf één in mijn tuin in Dishoek.

Grote vos en Oostelijke vos lijken zeer veel op elkaar, maar zijn toch echt aparte soorten, de

Oostelijke vos 27 mrt 2015

foto Arjen van Gilst

rupsen zijn wel goed te onderscheiden. Belangrijke verschillen zijn dat de Oostelijke vos een diepere oranje kleur heeft, gele poten i.t.t. zwart, en een bredere zwarte rand aan voor- en achtervleugels.

Oostelijke vossen lijken niet alleen erg op Grote vossen, ze doen ook vrijwel hetzelfde, Ze hebben dezelfde waardbomen, vooral iepen en wilgen, en ze overwinteren ook als vlinder om zich in het voorjaar voort te planten. Daarom waren de verwachtingen voor het voorjaar van 2015 hooggespannen. En de vossen bleken goed te hebben overwinterd, er waren waarnemingen in 64 uurhokken. Ook in Zeeland werden er enkele gemeld, maar slechts één met zekerheid waargenomen: Arjen van Gilst fotografeerde er één op 27 maart bij Klein-Valkenisse.

Omdat het hierbij gebleven is, lijkt het er op dat de Oostelijke vos zich niet in Nederland heeft voortgeplant. Wel kunnen we in de toekomst waarschijnlijk wel meer invasies verwachten.

Het gebied

Voor een beschrijving van het gebied tussen Dishoek en Valkenisse en de ontwikkeling in de projectperiode zie het document "Grote vos Voorbeeldig gebied".

Groepsexcursies

In 2013 en 2014 zijn er enkele groepsexcursies geweest in het gebied met in april/mei als doel het waarnemen van de vlinders en het gedrag. In juni was het doel het vinden van spinselnesten, helaas is dit niet gelukt.

Een kleine populatie als die bij Dishoek kan alleen in stand blijven doordat regelmatig zwervende exemplaren vanuit kerngebieden (Ardennen?) de genenpool versterken. Waarom die zwervers nu speciaal telkens bij Dishoek blijven hangen en zich voortplanten, is niet duidelijk.

Om een beter inzicht te krijgen in de specifieke habitateisen van de Grote vos is er ook een studiereis georganiseerd naar de Viroinval in de Ardennen. Deze studiereis is mede mogelijk gemaakt doordat de stichting Groen en Doen aan ons project een subsidie heeft toegekend. De Viroinval is een zeer vlinderrijke streek op de grens van België en Frankrijk, gelegen ongeveer midden tussen Charleroi (B) en Charleville-Mézières (F).

Aangezien een aanzienlijk deel van de waarnemingen van de Grote vos in België in deze streek is gedaan,

leek het de juiste plek om een indruk te krijgen van het biotoop van de Grote vos.

De Viroinval is een zeer gevarieerde en heuvelachtige streek, met een aaneenschakeling van akkers, weiden, boomgaarden, bossen en bosjes, kalkgraslanden, kuilen, rotspunten, enz. Dus met warmere en koelere en vochtigere en drogere plaatsen. De Grote vos komt daar vooral voor op open plekken in en aan de randen van vrij vochtige loofbossen, waar waarschijnlijk wel alle waardboomsoorten (Ruwe iep, zoete kers, wilg, Ratelpopulier en berk)

Excursie Viroinval Foto Jan Goedbloed

aanwezig zijn. Helaas hebben we de Grote vos zelf niet waargenomen, en heeft de excursie niet geleid tot meer duidelijkheid in de inzichten in voorkeuren van de Grote vos.

Eindconclusie

Vanaf 2004 en mogelijk al eerder is er tussen Dishoek en Valkenisse een kleine populatie van de Grote vos aanwezig. Deze populatie is vermoedelijk nooit groot genoeg geweest om stand te kunnen houden, maar werd waarschijnlijk regelmatig aangevuld en versterkt in invasiejaren als 2011 en 2014. Ondanks een grote zoekinspanning is er nooit hard bewijs van voortplanting gevonden, zodat de waardboomsoort(en) niet kon(den) worden bepaald. Mede daardoor is het niet mogelijk geweest een grote aantasting van het gebied te voorkomen.

Aanbevelingen voor beheer:

- Het is nauwelijks mogelijk meer dan algemene aanbevelingen te kunnen doen voor wat betreft beheersmaatregelen die bij kunnen dragen aan behoud en uitbreiding van de populatie.
- Voedselopname van Grote vossen onttrekt zich voor het grootste deel aan de waarneming. Voedsel lijkt meestal wel aanwezig, maar het is de vraag of er vanaf maart tot en met mei altijd voldoende voedsel (in kwantiteit en kwaliteit) aanwezig is. Mogelijk is op dit punt een bijdrage te leveren door aanplant van goede nectarbronnen. In ieder geval kan het maaibeheer van zowel het Klein Vroon (waar de meeste Grote vossen zijn gezien) als het Groot Vroon aanzienlijk verbeterd worden. Mocht Staatsbosbeheer al beleid hieromtrent hebben, dan is dat slecht beleid, of het wordt in de praktijk niet, gedeeltelijk of slecht uitgevoerd, en zeker niet gecontroleerd. Jaarlijks gefaseerd maaien en vooral altijd (!) afvoeren van het maaisel is absoluut nodig om bloemrijke vroongraslanden te krijgen. In ieder geval zal dat gunstig zijn voor blauwtjes en zandoogjes.
- Door het verlies van het hotelterrein zijn er momenteel nauwelijks solitaire bomen aanwezig die een rol kunnen spelen bij het vinden van een partner door de Grote vossen. Aan de ostrand van zowel het Klein Vroon als het Groot Vroon kunnen enkele bomen vrijgezet worden en opgekroond. Dan hebben de vlinders 's middags enkele 'ontmoetingsplaatsen' waarbij ze in de zon op de stammen kunnen zitten. Dat moeten dan bij voorkeur wat dikkere stammen zijn, de door de vlinders gebruikte stammen op het hotelterrein hadden minstens een doorsnede van zo'n 40 cm, meestal meer. Maar ook minder dikke stammetjes worden soms gebruikt, vlinders zijn ook waargenomen op stammetjes van maar 15 cm breed op het Groot Vroon.